

него и за њихове душе нужно васпитање; и да је држава дужна, ако родитељи не испуне ову дужност, испунити је колико је могуће, о трошку родитеља.

Када би се једном опште признала васпитавања као морање, престале би и оне тешкоће, што се сада још појављују с тога, што је тешко решити шта и како, да поучава држава? Те су тешкоће сада предмет расправа, међу сектама и странкама, и тако се време и рад уместо, да се употреби васпитање, троши на протеривање о васпитању. Када би се влада могла решити, да захтева добро васпитање за свако дете, не би се морала после бринути за то. Могла би оставити родитељима, нека се они брину, где ће и како васпитавати своју децу, било би јој довољно, да помогне сиромашнијој деци при школовању, и ако су ова сирочад, оно да подмирује за њих све школске трошкове.

Са свим се правом приговара, да држава не треба да васпитава, али се не приговара, када држава приморава на васпитање, јер оно се приговара руковођењу васпитања државом, а то је сасвим друга ствар. Ја одбацујем као и сваки други, да држава држи у својим рукама сво, или већи део васпитања народа. Све што смо рекли, како је важна разноликост личности, у карактеру, у мњењима и начинима живота; све то захтева по томе, у истој мери и разне начине васпитања. Опште државно васпитање, није ништа друго него начин, да се сви људи изобразе по једном калупу; а будући да калуп, по коме их држава дотерује, одговара наклоностима власти, која је у држави најјача, сад било то власт самовладара, свештенства, аристократије или већине живећих људи; то ће тако васпитање, ако и успе остварити тиранију, прво над духом, а затим, као што то обично природно бива, и над телом. Ако заиста има државом уређена и надзирана васпитања, оно треба, да буде само као покушај, који бо био као пример и подстрекавање другима, да достигну неко савршенство. Али ако је друштво, на тако ниском степену развитка, да није способно, или неће, да се само собом брине, о згодним средствима васпитања, него очекује од своје владе; онда у овом случају, влада – од два зла боље – мора узети у своје руке бригу о разним школама, исто тако као што се брине, да подиже друштва, како би се извела велика индустријска предузећа, за које се још није развио предузетни дух у земљи. Али ако уопште има у једној држави довољно способних људи, који би били вешти, старати се под надзором владе за васпитање; оно нема сумње, да ти људи не би били вољни и вешти поучавати их самостално, само када би им гарантована била награда законом, који приморава сваког да се васпита, и када би се уз то држава постарала, за школске трошкове, пуких сиромаша.

На испуњавање закона, најбоље се може приморати јавним испитима, који би се вршили над свом децом још од малена. Могле би се одредити године, у којима ће се свако дете испитати, да ли зна читати. Ако не зна, оно би требало оца, а ако се не може оправдати довољним узроцима, казнити умереном и новчаном казном, коју би могао по потреби и одрадити; и дете дати о његовом трошку у школу.

Тај испит, требало би сваке године још једном предузимати, распростирући га на све више и више предмета, да се тако деца приморају, да себи набаве уопште бар онолико знања, колико се најмање тражи; а што је још важније, да та знања памте. Осим овога, што се као најмање исказује, требало би да се могу полагати својевољни испити, из свих оних предмета, из којих би они, што су напреднији, желели да имају потврде. Али да не би